

PRISTUPI

SOCIOLOŠKE POSLJEDICE LAŽNOG MENTALITETA

Zvonimir Šagi Bunić

UVOD

POJAM MENTALITETA

Prije nego se upustimo u razlaganje ove teme, dužan sam iznijeti teškoću što je sadržaj sama formulacija. Što se zapravo hoće? Kako shvatiti ključni termin „lažni mentalitet“? Nije li pojedini mentalitet takav kakav jest? U kojem smislu bismo mu mogli pridijevati oznaku lažni ili istiniti...? Ne bi li, ustvari, morali to formulirati kao „lažljivi“ mentalitet?

Ako hoćemo cjelovito analizirati problem mentaliteta, onda možemo uzeti ovaj termin u tri smisla:

1. lažljivi mentalitet po kojem se ljudi (osobe) služe lažima, a da ne primjećuju da je u tome nešto loše;

2. lažni mentalitet, da identificiramo od mnoštva raznih mentaliteta onaj lažni, koji se temelji na krivim kognitivnim sistemima;

3. lažno u mentalitetu – da razotkrivamo u pojedinom mentalitetu lažne sastojke.

Tek nakon takve analize mogli bismo govoriti o društvenim (sociološkim) posljedicama, ali da istodobno držimo na pameti da su mentaliteti već neka posljedica koja ima svoje korijene u nečem prethodnom, npr. u ideologiji.

Mi ćemo u obradi ove teme voditi računa o sva tri ova smisla.

Teško je dati preciznu definiciju mentaliteta. Ta se riječ danas u običnom govoru mnogo upotrebljava, ali u najširem opsegu značenja. Danas sve češće upotrebljavamo tu riječ u pluralu, pa govorimo o mentalitetima. Čini se da je to i najispravnije. Ako prelistamo leksikone i rječnike obično ćemo naći vrlo kratko protumačen mentalitet kao „skup duševnih dispozicija i cjelokupna životna orijentacija nekog pojedinca, naroda, društvene skupine, generacije itd.“¹ ili kao „izraz koji obuhvaća ukupnu udešenost svijesti na funkcionalne karakteristike nekog tipa prakse“², pa se u tom smislu često shvaća kao duhovnost, misaoni život, itd., „psihičko ustrojstvo, tipični način doživljavanja, reagiranja, mišljenja, ponašanja, vrednovanja“.³

Jakov Jukić uspoređuje mentalitet s ideologijom i kaže: „Mentalitet je prije svega izraz 'kolektivnog nesvjesnog' ili 'kolektivno imaginarnog'. Dok je ideologija sustavna vizija svi-

¹ „Enciklopedija Leksikografskog zavoda“, Zagreb, 1968.

² „Rječnik sociologije i socijalne psihologije“, Informator, Zagreb, 1977.

³ FILIPOVIĆ, V., „Filozofijski rječnik“, Matica Hrvatska, Zagreb, 1965.

jeta „mentalitet je neposredno iskustvo naroda, iskustvo 'dugog' vremena, a znači tradiciju, zajedničko pamćenje, nepokretnost, nasljeđe i polagani razvoj.“⁴ Sada se nalazimo, po tom autoru, u sumraku ideologija, pa živimo u mentalitetima. Mentalitet je tako na neki način „pala“ ideologija, on ne proizvodi smisao, pretvara se u „život“ jednog vremena bez misli.“⁵

Autor kaže da su bila vremena velikih ideologija, kada se sve svodilo na ideologiju, pa i samo se kršćanstvo živjelo kao ideologija. Zlo je ideologije u tome što teži za totalnošću, pa se lako izrodi u totalitarizam. Mentaliteti pak sastoje se od raznih disonantnih kognitivnih elemenata koji se dovode u vezu s funkcionalnošću zajedničkog i individualnog života. Zato se najveća opasnost života u mentalitetima nalazi u određenom osjećaju besmisla, izgubljenog identiteta, što zahvaća katkad i čitavu generaciju. Jukić kaže da je zato doba mentaliteta izrazito neherojsko doba.⁶

VRSTE MENTALITETA

Ako govorimo o mentalitetu u pluralu bili bismo dužni izvesti njegovu tipologiju. Doista postoje mnogi tipovi koji se često spominju i u literaturi i u običnom govoru kao npr. primitivni, seljački, građanski, malograđanski, posjednički, grupni, vjerski, ateistički, indiferentistički, sekularistički, fanatički, pobožnjački (bigotni) itd. U to nizanje možda bismo mogli uključiti i oznake kao što su lažljivi ili lažni mentalitet, ali to bi svakako bilo neopravdano pojednostavljivanje. Moramo naći dublje razloge da bismo neki mentalitet nazvali lažnim (lažljivim) ili istinitim. Tom oznakom bismo očito na neki način tvrdili da je korijen (temelj) dotičnog mentaliteta lažan ili da potiče na laž (producira lažni način života) ili da istiniti čini to isto u obratnom smjeru. Takvo razlikovanje bi više odgovaralo pojmu ideologije. Mentaliteti se sastoje od raznih kognitivnih sastojaka, raznih apriorizama koji niti su svi lažni niti istiniti, već jednostavno takvi kakvi jesu, više manje u suglasju ili nesuglasju spram pojedinih životnih stvarnosti, potreba, težnji, prihvaćanja vrednota, pojava. Jednostavno su funkcionalni

u određenom vremenu, uvjetuju stvaranje određenih obrazaca življenja.

U okviru jednog određenog mentaliteta, ili više njih koji u nekom vremenu prevladavaju, čovjek, svaki pojedini, razumije, vrednuje i izgrađuje svoj način života. Pojedini mentaliteti mogu objedinjavati više drugih mentaliteta. Obično jedan prevladava i ukazuje se kao širok okvir življenja. Taj, nazovimo ga uvjetno, nadmentalitet u velikoj mjeri utječe na pojedinačne mentalitete, pruža privid istine izvođene iz 'općeg uvjerenja', 'kolektivne svijesti'.⁷ Unutar tog nadmentaliteta može dominirati potreba za laž u međusobnim ljudskim odnosima. To se najčešće događa onda kada je jako prisutno kognitivno nesuglasje⁸ i nesuglasje u vrednovanju životnih pojava, ono što obično kažemo kada je poremećena ljestvica vrednota. Nas zanima ovdje samo ono što dovodi do toga da se čovjek lažno ponaša ili da se služi lažju.

Zato se u razvrstavanju mentaliteta zaustavimo samo na ovima što smo ih uvjetno nazvali nadmentalitetima, koji u sebi sadrže različite podvrste. Ako slijedimo misao J. Jukića da su to „pale ideologije“, onda možemo uzeti i njegovu podjelu. On navodi tri vrste: politički, potrošački i tehnicistički. Svaki od njih vuče svoje podrijetlo od jedne od velikih ideologija na zalazu. Politički iz marksističke ideologije, potrošački iz liberalističke, a tehnicistički je povezan s pozitivističkom ideologijom.⁹

Lažnog je toliko u pojedinom od ovih mentaliteta koliko je lažnih „istina“ u njega ugrađenih. Te pak „istine“ proizvode ideologijske grupe (partije). Često pomoću ideologije u men-

4 JUKIĆ, J., „Vjernik u svijetu različitih ideologija i mentaliteta“ — u: Bogoslovska smotra, br. 3–4 (1987), str. 268.

5 Isto.

6 Isto.

7 Pojam uzimamo šire od onog što podrazumijevamo u teologiji kao *sensus fidelium* u sociološkom smislu (Durkheim).

8 Pod tim pojmom razumijemo stanje u kognitivnom sistemu, kad su dvije spoznaje u suprotnosti — u takvoj je situaciji čovjek potaknut da ukloni nesuglasje...

9 JUKIĆ, J., nav. dj., str. 269–273.

talitet uđu vrijednosti koje su to samo prividno, pa ih možemo mirno nazvati lažnim vrijednostima. No, za njih se obično ljudi jednako uporno zalažu. Svako doba ima svoj „kič“ i svaki je mentalitet njime impregniran.

Uz svako razvrstavanje mentaliteta treba naglasiti da u sadašnjoj civilizacijskoj situaciji te vrste egzistiraju istodobno jedna s drugom. Dok ideologije međusobno konkuriraju i često se međusobno isključuju, mentaliteti se prožimaju i isključuju, istovremeno su u suglasju i nesuglasju. Zato i rađaju besmislo. Imamo pluralizam mentaliteta. Dosta često pojedini čovjek usvaja istodobno dva ili više mentaliteta. Istina je u njima relativna, moral situacijski, identitet nejasan i promjenljiv.

POS LJEDICE U PRAKSI

Ovo je doba izrazito doba mentaliteta. Velike ideologije su dovedene u sumnju. Pretvorile su se u odgovarajuće mentalitete. U mentalitetima pak ništa nije konzistentno, ništa sigurno ni jasno. Nema više „velikih istina“, ali zato se pojedinac osjeća nesiguran. „Čovjek mentaliteta ne pati od manjka slobode – što je vlastitost čovjeka ideologije – nego od suviška besperspektivnosti“.¹⁰

Već smo iz same analize pojma i tipova mogli nazrijeti loše posljedice glavnih vrsta mentaliteta za život ljudi našega vremena – permisivnost i besperspektivnost. Crkva, iako je stvarnost višega reda (otajstvo), ipak je i zajednica sastavljena od ljudi koji žive u konkretnom svijetu. Zato sve što pogađa ljude ovoga vremena, pogađa i Crkvu. I u Crkvi vladaju mentaliteti. Već rekosmo da nema mentaliteta koji bi bio čist od lažnih, prividnih i prolaznih relativiziranih vrijednosti, ali niti posve čist od stvarnih vrijednosti. Zato posljedice mogu biti pozitivne ako proizlaze iz onog istinitog u mentalitetu, a negativne ako proizlaze iz lažnog. Kojih je više, nikad nije moguće jasno odrediti, jer i loše mogu poticati na korisnu reakciju u ljudima da dođe do korisnih obrata, a dobre se mogu izroditi u svoju suprotnost.

Koje su pozitivne posljedice? Osjećaj za slobodu, tolerancija u prihvaćanju pluralizma stavova, nazora itd. Kako i to u mentalitetima do-

sta često može prijeći u etičku permisivnost, postaje loša posljedica.

Negativne su posljedice mnogo šire: pomanjkanje volje da se dođe do istine, etika bez vrlina, besperspektivnost, pomanjkanje identiteta, etičnosti, osobne odgovornosti, povodenje za idolima, umor, bezvoljnost, ravnodušnost: vjerska i svjetonazorska. U vremenu i društvima u kojima se jako ideologizira postaje središnji problem biti vjernik ili ateist, a u društvu izrazitog mentaliteta glavni problem postaje ravnodušnost. Čini se da naše društvo ulazi u tu fazu kad je glavni problem ravnodušnost i nezainteresiranost.

Najveća loša posljedica života u mentalitetu jest povodenje za masom, grupnim i masovnim doživljavanjem. Uzbuđenja u grupi ili masi drobe svetište u samoj osobi i gubi se volja za tražanjem za istinom, istinitim i pravim smjerom ljudskog života, zajedništva, djelovanja.

Cilj bi morao biti crkvene pastoralne djelatnosti izgradnja slobodnog čovjeka, sposobnog da odolijeva pogubnom utjecaju bilo ideologija, bilo mentaliteta. Budući da nije moguće ne živjeti u vremenu kad prevladavaju mentaliteti, čovjek se neprestano mora osposobljavati da razabire laž od istine, dobro od zla. Etos istine karakteristika je života kršćanina. On ne bi smio živjeti ni po kakvom ideologijskom modelu, ni po kakvoj modi ili mentalitetu, nego po istini koja oslobađa (usp. Iv 8,31).

Budući da je u našem društvu bila na neki način propisana marksistička ideologija koja se na monistički, da ne kažem, totalitarni način ucjepljivala i nametala preko svih važnih društvenih ustanova, osobito preko obrazovnog sistema, izrastao je svojevrsan dvolični mentalitet. O tome je bilo predavanje pa neću mnogo govoriti. Socijalizacija djece i mladih u našem društvu izrazito je rascijepljena – službena (institucionalna) i neslužbena (obiteljska). Naše školske i druge odgojno-obrazovne ustanove nisu mnogo vodile računa o socijalizaciji što je provodi obitelj, Crkva, kao ni o onoj koja ide spontano na temelju tradicije. Osobito su malo

¹⁰ JUKIĆ, J., nav. dj., str. 275.

te ustanove pokazale pozitivnog odnosa prema narodno-vjerskoj tradiciji.¹¹ Tako je stvoren mentalitet lažnog iskazivanja i prikazivanja svoga punog identiteta. To počinje već od dječjeg vrtića, jer dijete „ne smije“ reći npr. da ga vode u crkvu i sl. Lažnost i lažljivost ispunja sve segmente i sve razine društva. Jako se razlikuje privatno i javno, intimno uvjerenje i javni iskaz. To se odražuje na ukupni etički standard društva. Podmićivanja, intrigiranja, denunciranja, protekcionasjenja, opća društvena korupcija cvate, u što se lako uvjerimo otvarajući bilo koje dnevne novine. Zato svi sve više uviđamo nuždu moralne obnove. Ta pak obnova ne može biti uspješna ako se ujedno ne poradi na izmjeni mentaliteta, prevladavanju onoga što je lažno i lažljivo u njemu. Dok se s jedne strane moramo zalagati da svaki pojedinac čovjek bude jaka kritična ličnost sposobna odoljevati onom neistinitom u bilo kojem načinu života, s druge strane kao društvo i kao Crkva moramo se zalagati za izmjenu mentaliteta izgrađenih na ideologijama, pogotovo totalitarnim, da se onemogućiti manipulacija s ljudima. Mentaliteti se moraju mijenjati u stalnom radu za oslobođenje i rast svakog pojedinog čovjeka.

PUT IZ PODLOŽNOSTI MENTALITETIMA

Ako se pitamo što kao kršćani možemo pridonijeti da se prevladaju loše strane života u mentalitetima, na prvo mjesto valja staviti izmjenu onog stava koji drži da je za vjeru najvažnije prijanjati uz objektivne istine, pa zanemaruje osobno i zajedničko iskustvo, ali i onaj koji sve gradi samo na iskustvu, subjektivnom doživljavanju. Vjera kao životni odnos prema Kristu mora sadržavati i objektivne i subjektivne datosti, tj. prihvaćati na osoban način objektivnost i obvezatnost Riječi Božje.¹²

Kršćanin ide kroz život sa svjetlom Riječi Božje i ne povodi se ni za kim osim za Kristom. Kršćanska praksa je nasljedovanje Krista. Kršćanin na neki način stalno svojim duhovnim uspinjanjem mora izlaziti iz ideologija i mentaliteta u „ethos“ istine.¹³

Za njega je puno spoznanje istine u Kristu, a to postiže uz pomoć Duha. On nikad ne misli

da je već dohvatio punu istinu, on je uvijek na putu.

Dvije su moguće opasnosti u životu vjernika, baš u nastojanju za istinom: indiferentizam i integralizam. Isus je u svoje vrijeme jako jetkim riječima kritizirao farizeje i njihov duh. Integralizam se u velikoj mjeri može uspoređivati s farizejstvom. Bigotni (pobožnjački) mentalitet često je kod širokih slojeva vjernika spojen s integralizmom, posebno s obzirom na tradiciju, koja se želi pod svaku cijenu zadržati na nepokretnom stupnju, kao stalno ponavljanje. Indiferentizam pak spojen je s potrošačkim mentalitetom, gdje istina nema važnosti ako se ne može neposredno upotrijebiti za užitak. Ni integralizam ni indiferentizam nisu prihvatljivi za pravi kršćanski duhovni život jer su, ustvari, lažni mentaliteti.

Ima li toga danas u Crkvi? To ne treba posebno dokazivati. Ima dosta vjernika, pa i grupa koje nastupaju borbenu u znaku „protiv“, braneci istinu za koju oni misle da su je zauvijek dohvatili. Onih pak koje kao Pilata istina ne zanima, ima još mnogo više.

Koji je put izlaska iz okova lažnog mentaliteta ispravan u sadašnjem vremenu?

Odgoj za istinoljubivost.

Dvije su nužne komponente toga puta: osobno sazrijevanje za „ethos“ istine i istinitost dijaloga u zajedništvu.

Prva je komponenta zahtjev osobnog duhovnog života da se stekne sposobnost tražiti istinu svugdje, da se nauči pitati, sve provjeravati, da se zna cijeniti objektivnost istine, da se ne opredjeljujemo samo pristrano. Ali, istovremeno valja naučiti da je naše spoznanje relativno, da nijedan subjekt, pa ni zajednica, ne može usvojiti svu istinu. Zato nitko ne smije „svoju“ spoznaju istine apsolutizirati. Spoznavanje je promjenjivo. Ovisno je o subjektu (njegovim sposobnostima i darovima) i povijesno je uvjetovano (spoznajne paradigme).

¹¹ ŠAGI, B.Z., „Postati i biti kršćanin u društvu“ – u: KANA, br. 4/1987.

¹² ŠAGI, B.Z., „Zajedništvo i pojedinac u crkvenoj praksi“ – u: KANA, br. 6/1987.

¹³ Potpuno obrađenu tu temu vidi: W. MOLINSKI, „Ethos della verita“ – u: SACRAMENTUM MUNDI, t. 8, str. 619–631, izd. Marcelliana, 1977.

Druga komponenta usko je vezana uz potrebu zajedništva koje mora rasti iz iskrenosti međusobnih odnosa. Dijalog proizlazi iz potrebe „činiti istinu“, on je međusobno priopćavanje vlastitih spoznaja radi zajedničkog dobra. Da bi se u dijalogu bilo na polju istine i da bi se došlo do pune istine u jednom određenom pitanju, potrebno je i slušati sugovornika. U međusobnoj interpretaciji tek možemo potpuno utvrditi svoje spoznanje istine.

U našim prilikama posebno je važno da definitivno izađemo iz integralističkog mentaliteta, kao i iz potrošačko-tehnicističkog. Obič-

no se u Crkvi kritizira potrošačko-tehnicistički, koji rađa indiferentizmom, a šuti se o integralističkom koji rađa bojovnošću, bilo da je ona za vjeru, naciju, ili protiv vjere, nacije itd. Kršćanin mora postati slobodan, kritičan, otvoren i angažiran član ljudske zajednice u svakom dobru. Time doprinosi svoj dio u poslanju za spasenje svijeta.

Sredstva u Crkvi za izlazak postoje: i na razini Učiteljstva i na razini svakodnevne kršćanske prakse! Molitva, razmatranje Riječi Božje, osobito u liturgijskom zajedništvu, može biti stalno mjesto inspiracije konkretnoga angažmana za istinit život u bratstvu i ljubavi.